

SZKOLNICTWO MNIEJSZOŚCI UKRAIŃSKIEJ W POLSCE W LATACH 1952–2004. ZARYS PROBLEMATYKI

Krystyna Mariak

Uniwersytet Szczeciński (Polska)

Streszczenie. W artykule przedstawiono krótką charakterystykę sytuacji mniejszości ukraińskiej w Polsce na przykładzie szkolnictwa. Na skutek przesiedleń w latach 1944–1947 zniszczone zostały struktury oświatowe, religijne, społeczne i gospodarcze Ukraińców na terytorium Polski. Ukraińcy – najliczniejsza mniejszość Polski, która po deportacyjnej Akcji Wisła w 1947 r. znalazła się w sytuacji dużego rozproszenia. W roku 1952 podjęto próbę wprowadzenia języka ojczystego mniejszości ukraińskiej w polskich szkołach w ramach tzw. punktów nauczania języka ukraińskiego.

Słowa kluczowe: mniejszość narodowa, nauczanie języka ukraińskiego w Polsce

Do najważniejszych zagadnień polskiej polityki narodowościowej po 1945 r. należała niewątpliwie kwestia ukraińska. W wyniku działań powojennych i zmianie konturu Polski w jej granicach pozostała wielotysięczna mniejszość ukraińska. Już w 1944 r., po tym jak władza radziecka zajęła terytorium między Bugiem a Wisłą, ówczesny rząd polski jako pierwszoplanową sprawę wysunął kwestię mniejszości narodowych, tj. Niemców i Ukraińców, a we wrześniu tego roku podpisano stosowną umowę w tej sprawie i zarządzono wysiedlenia¹.

Pierwsza fala rzekomo dobrowolnych wyjazdów do ZSRR w latach 1944–1946, objęła około pół miliona, druga – przeprowadzona wiosną 1947 r. – ok. 150 tys. Ukraińców, których wysiedlono do zachodnich i północnych województw. Jedynie ci, którzy wyprzedzając możliwy bieg wydarzeń, sami wyjechali do centralnej Polski oraz ci, którzy zajmowali ważne, strategiczne w regionie pozycje społeczno-zawodowe, uniknęli wysiedlenia. Były to głównie osoby zatrudnione w przemyśle naftowym oraz kolejarze, leśnicy, pracownicy tartaków, fabryk, których nie wysiedlano, by nie przerywać produkcji. Osoby te miały zostać przesiedlone w okresie późniejszym, po zastąpieniu ich pracownikami polskimi². W wyniku tych działań na tzw. Ziemiach Odzyskanych znalazło się ok. 150–200 tys.

¹ С. Швидюк, *Акція „Вісла” та її наслідки за матеріалами тижневика „Наше Слово”*, [w:] *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989)*, t. II, *Akcja „Wisła”*, pod red. R. Drozda, Warszawa 2005, s. 140.

² R. Drozd, *Droga na zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach akcji „Wisła”*, Warszawa 1997, s. 62.

Ukraińców galicyjskich, którzy początkowo nie podejmowali żadnych prób aklimatyzacji w nowym miejscu osiedlenia. Trudna, pełna napięcia sytuacja trwała kilka lat. Ukraińcy traktowali ten czas przejściowo, nie urządzały się, nie zagospodarowywali, gdyż nie wiązali swego losu z tą ziemią, a wręcz przeciwnie – marzyli tylko o tym, by wrócić na swoje ziemie ojczyste.

Ważną rolę w kształtowaniu szkolnictwa ukraińskiego w Polsce odegrało założone w 1956 r. Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne (UTSK, od 1990 r. Związek Ukraińców w Polsce – ZUWP). Na zjazdach Zarządu Głównego UTSK kwestię nauczania języka ojczystego traktowano priorytetowo, a wydawany przez ten organ tygodnik społeczno-kulturalny „Nasze Słowo” poświęcał mu wiele uwagi. Domagano się głównie wprowadzenia obowiązkowego nauczania języka ukraińskiego w szkołach, w których uczą się dzieci ukraińskie oraz zorganizowania średnich szkół z wykładowym językiem ukraińskim. Władze, dalekie od realizacji wszystkich żądań przesiedleńców, zgodziły się tylko na małe ustępstwa, np. na prowadzenie amatorskich zespołów folklorystycznych, organizacje festiwali itp. Pozwolono też na otwieranie szkół z ukraińskim językiem nauczania oraz tworzenie Punktów Nauczania Języka Ukraińskiego (PNJU). W miejscowościach najliczniej zamieszkałych przez Ukraińców wytypowano aż 150 szkół, w których istniała potrzeba nauki języka mniejszości. Jednak z różnych przyczyn zdołano uruchomić tylko niewielką część planowanych wcześniej placówek. Oczywiście zarówno organizacja szkolnictwa, jak i każdej innej formy działalności społecznej czy kulturalnej mniejszości narodowych w ówczesnym systemie odbywała się pod ścisłą kontrolą państwa. Teza dotycząca jednolitości narodowej była nader dotkliwa, Polska miała być państwem jednonarodowościowym, wolnym od jakichkolwiek mniejszości, dlatego też administracja państwowa robiła wszystko, by ich nie dostrzegać.

Pierwsze wzmianki odnośnie organizowania nauki języka ukraińskiego dotyczą 1952 r. Warunkiem niezbędnym było jednak złożenie pisemnej deklaracji przez rodziców, a zrozumiałe jest to, iż po burzliwym okresie wojennym i powojennym oraz przy negatywnym nastawieniu społeczeństwa polskiego deklarowanie własnej narodowości było aktem sporej odwagi cywilnej i nie każdego było na to stać. W roku szk. 1952/53 zorganizowano w całej Polsce 24 PNJU, w których uczyło się 487 dzieci. W wybranych miejscowościach na Pomorzu Zachodnim liczba zapisanych uczniów była następująca: Gryfice – 95, Pyrzyce – 61, Stargard Szcz. – 41, Choszczno – 26, Myślibórz – 36³. W następnym roku planowano otwarcie PNJU w Grabowie (pow. Łobez), w Trzebiatowie (pow. Gryfice) oraz Sicku i Starkowie (pow. Stargard Szcz.), ale żaden z tych punktów nie rozpoczął swej działalności. Wczesne lata szkolnictwa ukraińskiego (1952–1956) nie są zbyt dobrze udokumentowane, a czasem nawet zupełnie nieudokumentowane. Dane z tego okresu są dość fragmentaryczne, ale nie należy ich pomijać,

³ W. Cyba, *Tworzenie i funkcjonowanie fakultatywnych punktów nauczania języka ukraińskiego na Pomorzu Zachodnim*, [w:] *Ridna Mowa* – wydanie internetowe czasopisma oświatowego. http://www.interklasa.pl/-portal/dokumenty/ridna_mowa_pl/index.php?page=punkty-nauki

gdyż świadczą one o próbie odśrodkowych działań Ukraińców, choć nie zawsze i nie we wszystkich regionach były one uwieńczone sukcesem.

Koniec lat 50. i początek 60. jest okresem impulsu twórczego, w głównej mierze pochodzącego od UTSK. Tylko na Pomorzu Zachodnim w roku szkolnym 1957/58 funkcjonowało 68 kompletów nauczania języka ukraińskiego, 3 szkoły, 2 kursy w liceach pedagogicznych (Słupsk, Koszalin) oraz Studium Nauczycielskie w Szczecinie. Na I roku SN (1957/1958) planowano przyjąć 40 osób, jednak liczba chętnych nie była wystarczająca. Tylko dzięki dodatkowemu naborowi udało się przekroczyć wymagany próg, ale już w kolejnych latach zgłaszało się coraz mniej kandydatów. W związku z brakiem wymaganej liczby studentów filologia ukraińska na SN w Szczecinie zakończyła swój żywot w 1963 r.⁴

Druga połowa lat 60. aż do końca 70. to okres wzmożonej asymilacji, wynikającej z dużego rozproszenia przesiedleńców na terytorium obejmującym setki kilometrów na zachodzie i północy kraju. Powolny spadek liczby chętnych do nauki języka ukraińskiego wykazywał stałą tendencją, co można zaobserwować na przykładzie dwóch prężnie dotąd rozwijających się województw:

- w woj. szczecińskim, gdzie zamknięto dwie szkoły w Trzęsaczu i Czachowie; z powodu braku wymaganej liczby studentów swoją działalność wstrzymała również filologia ukraińska na SN;
- w woj. koszalińskim, gdzie zaobserwowano znaczny spadek liczby PNJU i dzieci.

Tabela 1. Stan szkolnictwa w latach 1960–1970

Rok szkolny	Liczba PNJU	Liczba uczniów
1960/1961	27	464
1961/1962	26	504
1962/1963	24	407
1963/1964	19	408
1964/1965	15	309
1965/1966	16	303
1966/1967	9	174
1967/1968	14	312
1968/1969	13	265
1969/1970	10	204

⁴ С. Заброварний, *На землі чужостороньскій. Про пам'ятна книга випусників українистики Вчительської студії у Щеціні (1957–1963)*, Варшава–Щецин 2001, s. 19.

Mimo wielu starań Zarządu Głównego UTSK w 1972 r. nie udało się uzyskać „specjalnego statusu dla szkolnictwa ukraińskiego”. Władze traktowały je jako integralną część szkolnictwa polskiego, a to w perspektywie wielkiego rozproszenia mogło oznaczać i oznaczało koniec rozwoju języka dla dzieci i młodzieży narodowości niepolskiej. Nie bez znaczenia było podjęcie przez władze polskie wzmocnionych działań skierowanych na rzecz integracji społecznej i zacierania różnic kulturowych i narodowościowych, co sukcesywnie udoskonalano za pomocą opracowanych metod asymilacji.

Proces wynaradawiania się Ukraińców został lekko zahamowany w ostatnim dwudziestolecu minionego wieku. Lata 80. to czas wielkich politycznych wydarzeń, mobilizacji antykomunistycznych sił na czele z „Solidarnością”⁵. Również Ukraińcy nie stali obok tych zmian, a pragnęli zdobyć większą autonomię dla siebie. Odrodzenie narodowe stało się znaczące, choć nietrwałe. Część spolonizowanych dotąd Ukraińców odnalazło swe korzenie oraz powróciło do wiary ojców i dziedzicznej tożsamości. Jednak znaczna ich część zupełnie świadomie przeszła na stronę większości, wybrała polskość i kościół rzymskokatolicki, wzmagając tym samym nieuchronny proces asymilacji i wynaradowienia, co z kolei musiało mieć i miało przełożenie na szkolnictwo.

Tabela 2. Szkoły z ukraińskim językiem nauczania i Punkty Nauczania Języka Ukraińskiego w skali całego kraju w latach 1989–1993⁶

Rok szkolny	Liczba szkół	Liczba uczniów	Liczba PNJU	Liczba uczniów
1988/1989	4	334	57	1076
1989/1990	4	354	60	1236
1990/1991	6	475	68	1358
1991/1992	7	727	70	1474
1992/1993	7	783	83	1743

Po transformacji ustrojowej stosunek do mniejszości narodowych uległ zmianie. Zezwolono na szerszy zakres działań mających na celu zachowanie własnej tożsamości narodowej, etnicznej i językowej, kultywowanie tradycji, odbudowę struktur religijnych i społecznych, a także rozwój szkolnictwa.

Lata 90. XX w. przyniosły diametralną zmianę sytuacji, upadek systemu totalitarny, reforma ustrojowa w Polsce, odzyskanie niepodległości przez Ukrainę stało się wielkim impulsem do działania dla zamieszkujących nasz kraj Ukraińców: odradza się Kościół greckokatolicki, powstają liczne stowarzyszenia i organizacje ukraińskie, rozwija się szkolnictwo. Od 1989 r. liczba uczniów

⁵ J. Hryckowian, M. Tałapkanycz, *Szkolnictwo ukraińskie na Pomorzu Zachodnim – czynnik zachowania tożsamości narodowej*, [w:] R. Drozd, R. Skeczkowski, M. Zymomirja, *Ukraina-Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe*, Koszalin 1999, s. 215–235.

⁶ Tamże, s. 184.

w szkołach z ukraińskim językiem nauczania zwiększa się z 334 do 783 w r. szk. 1992/93, a w PNJU odpowiednio z 1076 do 1743. Jednak, po kilkuletniej euforii oraz oglądzie kierunku rozwoju Ukrainy – przychodzi stagnacja. Dość szybko dostrzeżono rosnącą dysproporcję stopy życiowej i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego między Polską a Ukrainą, co praktycznie wyeliminowało chęć powrotu Ukraińców do swej duchowej Ojczyzny. Zła kondycja państwa nad Dnieprem spowodowała zjawisko odwrotne do naturalnej migracji: Ukraińcy pragną pozostać w Polsce, z którą coraz silniej się utożsamiają.

Tabela 3. Liczba uczniów w Punktach Nauczania Języka Ukraińskiego na przełomie XX i XXI w.

Województwo	PNJU	Liczba uczniów
Lubuskie	5	66
Dolnośląskie	4	60
Podlaskie	10	90
Pomorskie	8	254
Warmińsko-mazurskie	46	1544
Podkarpackie	19	351
Zachodniopomorskie	12	215

Przełom XX i XXI w. przynosi spadek liczby uczniów w szkołach ukraińskich i PNJU⁷:

Potrzebę istnienia szkół i PNJU często poruszano na łamach czasopisma ukraińskiego „Nasze Słowo”, podkreślano na konferencjach i zebraniach mniejszości ukraińskiej. Nieodpowiedni stosunek rodziców, ich postawa dystansu przenosiła się na dzieci. Jak relacjonuje nauczycielka PNJU w Białymstoku Ludmyła Fyłymoniuk:

Lekceważące podejście dzieci podtrzymują także ich opiekunowie. Niektórzy rodzice wycofali się, bo okazało się, że ich dzieci mają dużo zajęć i na język ukraiński nie wystarcza już im czasu⁸.

W edukacji dzieci ważniejsze zdają się być, np. lekcje języka obcego niż ojczystego. Jednym z powodów małej liczby dzieci uczących się języka ukraińskiego jest obciążenie innymi obowiązkami szkolnymi i dodatkowymi zajęciami pozalekcyjnymi.

Edukacja mniejszości narodowych opiera się o jednostki oświatowe różnego szczebla. Mniejszość ukraińska w Polsce posiada obecnie 5 placówek szkolnych z językiem ukraińskim jako wykładowym. Zgodnie z obecnym systemem szkolnictwa są to:

⁷ *Звіт Українського вчительського товариства у Польщі*, Рідна Мова № 1, 2001.

⁸ *Навчання української мови у Білостоці*, „Над Бугом і Нарвою”, № 5 (69) 2003 р.

- szkoły podstawowe (SP): w Białym Borze (woj. zachodniopomorskie), w Przemyśle (woj. podkarpackie) i w Bartoszycach (woj. warmińsko-mazurskie);
- gimnazja (GM): w Białym Borze, Górowie Iławieckim (woj. warmińsko-mazurskie), Bartoszycach, Legnicy (woj. dolnośląskie) oraz w Przemyśle;
- licea ogólnokształcące (LO): w Białym Borze, Legnicy, Przemyśle i Górowie Iławieckim.

Szkoły te funkcjonują w ramach tzw. zespołów szkół w różnych konfiguracjach: SP + G, SP + G + LO, G + LO.

Pierwsza szkoła, w której uczono języka ukraińskiego mieściła się początkowo w Złotorii, co spowodowane było brakiem odpowiedniej bazy lokalowej w Legnicy. Jednak nie spotkało się to z aprobatą działaczy ukraińskich, którzy twierdzili, że w mieście tym nie ma w ogóle Ukraińców i uczniowie mogą być narażeni na szykany ze strony części społeczeństwa. Dlatego też placówkę przeniesiono do Legnicy. Szkoła w Legnicy należy do najstarszych w kraju. Postulat jej utworzenia został wysunięty na zebraniu powiatowego oddziału UTSK już 19 sierpnia 1956 r.⁹ Jednak z powodu bliskiego terminu rozpoczęcia roku szkolnego nie udało dopełnić wszystkich procedur oświatowych i nauczanie rozpoczęło się rok później.

Niemalże równie dawna jest historia szkoły w Białym Borze, gdzie 2 września 1958 r. otworzono szkołę podstawową, która w marcu 1961 r. otrzymała imię Tarasa Szewczenki. Pod koniec lat 80., utworzono tu liceum ogólnokształcące (1989 r.) i powołano do życia Zespół Szkół Ogólnokształcących im. T. Szewczenki, od 1999/2000 r. szkolnego funkcjonujący jako zespół szkół złożony ze SP, GM i LO.

Pierwszy dzwonek zwołujący uczniów Warmii i Mazur na zajęcia języka ukraińskiego rozbrzmiał w Liceum w Górowie Iławieckim 1 września 1968 r. Na przełomie lat 70. i 80., z powodu niewystarczającej do powołania odrębnej klasy liczby uczniów narodowości ukraińskiej, praktykowano tworzenie tzw. mieszanych klas polsko-ukraińskich. W 1990 r. otworzono II Liceum Ogólnokształcące z Ukraińskim Językiem Nauczania w Górowie Iławieckim. Od roku szkolnego 1996/1997 szkoła funkcjonuje już jako Zespół Szkół z Ukraińskim Językiem Nauczania. Tworzą go gimnazjum oraz licea – ogólnokształcące i profilowane. Źródłem zasilającym klasy licealne jest także Zespół Szkół im. Ł. Ukrainki w Bartoszycach, który powołano do życia w 1990 r. Ponadto przy szkole podstawowej w Baniach Mazurskich istnieją klasy z dodatkową nauką języka ukraińskiego oraz oddział przedszkolny¹⁰.

W Przemyśle działa reaktywowana w 1991 r. szkoła podstawowa im. M. Szaszkewycza, posiadająca tradycje jeszcze przedwojenne, przekształcona później w zespół szkół złożony ze SP GM i LO. Tutaj, podobnie jak w Bielsku

⁹ I. Співак, *Загальноосвітньому ліцеєві в Лігніці 30 років*, [w:] „Український календар”, Варшава 1987, s. 34.

¹⁰ M. Szynkiewicz, *Specyfika szkolnictwa ukraińskiego w Polsce*, (<http://www.scenamysli.eu/artykuly.php?id=293&dzial=1&lang=PL>)

Podlaskim utworzono także przedszkola (w roku szk. 2003/2004 liczyły one odpowiednio 17 i 50 uczniów).

Oprócz szkół z językiem ukraińskim jako językiem wykładowym, istnieją wspomniane już PNJU, czyli funkcjonujące przy szkołach zespoły międzyszkolne lub międzyklasowe składające się z uczniów z różnych klas, szkół, a czasem nawet miejscowości. Tworzono je głównie tam, gdzie ze względu na małą liczbę dzieci nie można było utworzyć odrębnych szkół. W roku szkolnym 2000/2001 na terenie Polski istniało ich 104, natomiast w 2003/2004 – już tylko 95, czyli o 9 mniej. W roku 2000/2001 punkty nauczania liczyły łącznie 2577 uczniów, zaś w 2003/2004 – 2103, tj. mniej o 474 uczniów (ubytek 18,4%).

Biorąc pod uwagę rozmieszczenie geograficzne, liczba PNJU kształtowała się następująco w wymienionych województwach (wg stanu z roku szk. 2003/2004): warmińsko-mazurskie – 40; zachodniopomorskie – 13; lubuskie – 12; podkarpackie – 11; małopolskie – 7; pomorskie – 5; podlaskie i dolnośląskie – 3.

W latach 2000–2004 łączna liczba uczniów w PNJU uległa zmniejszeniu z 966 osób w roku szk. 2000/01 zmaląła do 885 w 2004/05 (ubytek wyniósł zatem 81 uczniów, czyli 9,1%). Np. w roku szk. 2002/03 w niektórych miejscowościach Pomorza Zachodniego sytuacja wyglądała następująco: Miastko – 13, Bytów – 48, Czluchów – 45, Koszalin – 67, Wałcz – 21, Szczecinek – 13, Bobolice – 9, Kołobrzeg – 16, Gościno – 4, Charzyno – 4, Przećmino – 16, Trzebiatów – 16, Szczecin – 18¹¹. A więc biorąc pod uwagę szkoły i punkty nauczania języka ukraińskiego, liczba uczniów w latach 2000–2004 zmaląła z 3523 do 2981, czyli o 15,4%. Spadek liczby uczniów miał miejsce w większości szkół: Bartoszyce: 2000/2001 – 131; 2003/2004 – 139 (przyrost 6,1%); Biały Bór: 2000/2001 – 153; 2003/2004 – 141 (ubytek 7,8%); Górowo Iławeckie: 2000/2001 – 318; 2003/2004 – 283 (ubytek 11%); Legnica: 2000/2001 – 95; 2003/2004 – 71 (ubytek 25,2%); Przemyśl: 2000/2001 – 247; 2003/2004 – 244 (ubytek 1,2%)¹². Powyższe dane potwierdzają, iż mniejszość ukraińska weszła w XXI w. ze znacznym spadkiem liczby dzieci uczących się rodzimego języka.

Przedstawiciele mniejszości ukraińskiej w obecnej Polsce to w większości potomkowie przesiedleńców z 1947 r. Obecna sytuacja znacznie różni się od położenia z okresu powojennego, a nawet II poł. XX w. Ich status społeczny uległ zasadniczej zmianie, a stopa życiowa – znacznej poprawie. Po zdobyciu wykształcenia, niejednokrotnie wyższego, zamieszkali w dużych miastach i pewna ich część włączyła się w życie miejscowej społeczności ukraińskiej, w działalność organizacji ukraińskich, w organizację przedsięwzięć kulturalno-oświatowych, obchodów świąt religijnych i narodowych itp. A mimo to w świetle danych dotyczących szkolnictwa trudno optymistycznie patrzeć w przyszłość. A przyszłość mniejszości ukraińskiej, a co za tym idzie i języka ukraińskiego w znacznej mierze będzie zależała od postawy samych zainteresowanych.

¹¹ I. Drozd, *Навчання української мови у вибраних місцевостях західнопоморського та поморського воєводства у 2002/2003 шкільному році*, [w:] Рідна Мова № 3, 2003, s. 99.

¹² M. Szynkiewicz, *op. cit.*

THE OUTLINE OF THE UKRAINIAN MINORITY EDUCATION IN POLAND
IN YEARS 1952–2004

Summary. The author of the article presents live and teaching Ukrainian Language in Poland (1952–2004). The article discusses problem Ukrainian people in Poland, analyses the process foreign Ukrainian language and history of Ukrainian language teaching inside minority nationality.

Key words: language learning, Ukrainian minority nationality